

УДК 37.011.3-051(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-2-32>**Марія ШИПКА,**

orcid.org/0000-0001-9990-391X

аспірантка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) mshurka@ucu.edu.ua

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У СПАДЩИНІ БЛАЖЕННІШОГО ЛЮБОМИРА ГУЗАРА

У статті аналізується проблематика морального виховання та висвітлено ідеї і погляди відомого мислителя, релігійного діяча Любомира Гузара на особливості формування моральності особистості. Досліджено творчий доробок визначних педагогів-класиків, що присвячували свої праці проблемі морального виховання та формуванню всебічно розвинутої особистості.

Встановлено, що моральне виховання є цілеспрямованим та систематичним впливом, що здійснюється на особистість і спрямовується на її внутрішній світ, а також регулює моральний бік діяльності людини. Процес духовно-морального виховання є складним процесом утвердження особистості у добрих якостях. Важливо зазначити, що формування моральних цінностей здійснюється шляхом власного прикладу усіх учасників виховного процесу, які мають безпосередній та опосередкований вплив на вихованця. Визначальним чинником є саме приклад дорослих, оскільки він більше промовляє, аніж будь-які слова. Дослідження педагогів показали, що існує велика залежність морального стану всього суспільства від морального стану сім'ї. З огляду на це Любомир Гузар зазначає, що моральне виховання та формування гармонійно розвинутої особистості починається саме із сім'ї. Для досягнення успішного виховного процесу важливим є те, щоб особистість оточувала атмосфера поваги до моральних норм поведінки, а також нетерпимість до порушення цих норм. Зважаючи на те, що виховний процес є складним та багатограним, існує потреба у залученні інституцій, діяльність яких повинна взаємодоповнювати одна одну.

У статті висвітлено поняття людської гідності, яку повинні прищепити учасники виховного процесу дитині. Відчуття власної гідності є складовою частиною морального виховання, що є запорукою шанобливого ставлення до гідності ближніх та суспільства загалом. Відповідно, актуальність морального виховання полягає у тому, щоб сформуванню гармонійно та всебічно розвинутої особистості, яка була б наділеною високими моральними якостями і своєю чергою є великою цінністю для суспільства.

Ключові слова: виховний процес, моральне виховання, морально-етичні засади виховання, моральні цінності.

Mariya SHYPKA,

orcid.org/0000-0001-9990-391X

Postgraduate Student at the Department of General Pedagogy and Preschool Education
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) mshypka@ucu.edu.ua

MORAL EDUCATION IN HERITAGE OF HIS BEATITUDE LUBOMIR HUZAR

The article analyzes the problems of moral upbringing and demonstrates the ideas and views on the features of the person morality formation by the famous thinker, religious figure Lubomyr Husar. In the article, we researched scientific works of outstanding educators who analyze the problem of moral education and the formation of a comprehensively developed personality.

Moral education is focused on the person's inner world and regulates the ethical side of human activity. The process of spiritual and moral education is a complex process of establishing a person in good qualities. The formation of moral values is carried out through the own example of all participants in the educational process, which directly and indirectly impact the child. The determining factor is the example of adults. Research by educators has shown that there is a significant dependence between the moral condition of the whole society and the moral state of the family. Given this, Lubomyr Husar notes that the moral upbringing and formation of a harmoniously developed personality begins from the family. The child must be surrounded by an atmosphere of respect to the moral standards of behavior and be intolerant of violations of these norms towards to achieve a successful upbringing process. Because the educational process is complex and multifaceted, there is a need to involve different institutions whose activities should complement each other.

The article deals with the concept of human dignity, which members of the educational process should instill in the child. A sense of self-worth is an integral part of moral education, which is the key to respecting the dignity of other people and society. The relevance of moral education is to form a harmonious and comprehensively developed personality, which would be endowed with high moral qualities and, in turn, is of great value to society.

Key words: educational process, moral education, moral and ethical principles of education, moral values.

Постановка проблеми. Швидкі темпи розвитку різноманітних сфер людського життя, з одного боку, спрощують виховний процес, однак з іншого – ускладнюють його, зважаючи на значну кількість чинників, що впливають на становлення особистості. Чимало науковців, видатних педагогів, визначних діячів ставили перед собою завдання виокремити основні засади та чинники, що впливають на формування гармонійної та всебічно розвиненої особистості. Сучасні дослідження в царині педагогіки, які базуються на досвіді минулих поколінь, дають поштовх до виокремлення нових та вдосконалення вже набутих методів виховання та навчання.

До актуальної проблематики, що розглядається фахівцями і потребує постійного вивчення та аналізу, вдосконалення та поглибленого дослідження, зокрема, належить виховання моральних якостей підростаючого покоління, взаємозв'язок освіти та виховання, основні фактори та чинники, що впливають на виховний процес, тощо. Це пов'язано із об'єктивними та суб'єктивними детермінантами, зокрема, динамікою розвитку суспільства, технічним прогресом та індивідуальними особливостями особистості, що видозмінюють процес виховання, його засоби та методи.

Аналіз досліджень. Питання морального виховання молодого покоління стало предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, ця проблематика розглядалася в контексті формування гармонійної та всебічно розвиненої особистості. Вагомий внесок та вплив на розвиток педагогіки, зокрема теорії виховання, мали такі видатні філософи як Августин, Тертуліан, Тома Аквінський тощо. Питання морального виховання та формування моральності особистості гостро підіймали громадські діячі, поети, педагоги минулого, які своєю чергою збагачували систему виховання, зокрема, Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Драгоманов.

Дослідження цієї проблематики простежується у працях таких відомих вчених, як К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Г. Ващенко, О. Духнович. Також тематика морального виховання була у центрі уваги моральних авторитетів суспільства, релігійних діячів А. Шептицького, Л. Гузара.

Мета статті – проаналізувати погляди на моральне виховання у спадщині визначного мислителя, релігійного діяча Любомира Гузара.

Виклад основного матеріалу. Виховання як суспільний процес зародилося ще з часів появи людини. Його виникнення полягало у потребі передачі досвіду від старшого покоління до молоді генерації задля переймання останньою осно-

вних елементів досвіду та пристосування до умов суспільного життя, а відтак у перспективі замінити старших. Аналізуючи історичний контекст, варто зазначити, що вагомий внесок у розвиток педагогіки мали видатні філософи, релігійні та громадські діячі. Вже впродовж багатьох тисячоліть саме релігійні засади є базовими у житті багатьох людей і є їх основою у життєдіяльності. Згідно з ними особистість звіряє свої вчинки та думки, визнаючи власну відповідальність за них. Водночас така відповідальність базується на повній свободі вибору.

До основних та взаємопов'язаних категорій педагогіки належать виховання, навчання та освіта. Своєю чергою виховання – це організований та цілеспрямований процес формування особистості. Чимало авторів подають широке визначення цього поняття, що містить у собі як соціальний, так і педагогічний вимір.

На кожному етапі розвитку суспільство вибирає найкращі здобутки світової культури, що втілюються у системі виховання і акумулюються в народних традиціях і звичаях, які своєю чергою стверджують моральні якості у всіх сферах життя (Фіцула, 2002: 17–21).

Виховання формує особистість, сприяє розвитку її успадкованих особливостей, набуттю нових рис і якостей, що формуються впродовж життя, а також впливає на розвиток здібностей. Правильне виховання сприяє розвитку навіть дуже слабо виражених задатків, а неправильне своєю чергою гальмує його. Загальна мета виховання полягає у всебічному та гармонійному розвитку особистості (Фіцула, 2002: 57–63).

На процес виховання впливає абсолютно все: люди, речі, процеси, явища, стосунки тощо. У результаті виховання формується внутрішній світ особистості, тому в цьому процесі необхідний індивідуальний підхід, що приведе до збагачення внутрішнього світу та, за необхідності, внесення певних корективів. Процес виховання є безперервним, динамічним, складним та систематичним. Вільний час вихованця повинен бути заповнений корисними справами, які будуть сприяти формуванню позитивних якостей. Процес виховання є безперервним, оскільки людина виховується з дитинства до зрілості.

Усі напрями виховання є тісно взаємопов'язані між собою та у сукупності творять системність і цілісність. Чільне місце у складному виховному процесі формування всебічно розвиненої особистості займає моральне виховання. «Моральне виховання – це виховна діяльність, яка має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів,

навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності» (Фіцула, 2002, с. 214–249).

Моральне виховання є цілеспрямованим і систематичним впливом на особистість з метою формування моральних якостей, які відповідають вимогам та нормам моралі (Лозова & Троцько, 1997). Дослідник С. Мельничук зазначає, що моральне виховання включає в себе норми та правила поведінки, систему ідей, принципи і закони, які налагоджують та регламентують взаємовідносини між людьми (Мельничук, 2012).

Цей напрям виховання спрямований на внутрішній світ особистості і регулює моральний бік діяльності людини. Стійкі форми поведінки базуються на загальнолюдських цінностях та морально-етичних засадах, що стають властивістю особистості. Людині від природи притаманне прагнення до добра, правди та краси. Система моральних цінностей складається з національних, громадянських, сімейних та абсолютно вічних цінностей. Завданням морального виховання є – «формування національної свідомості та самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки» (Фіцула, 2002: 249–251).

Проблемі морального виховання надавали значної ваги вітчизняні педагоги-класики.

В. Сухомлинський зробив значний внесок у розвиток педагогіки. У своїх творах він розглядав проблематику формування людяності та моральних цінностей у дітей. Зокрема, праці «Як виховати справжню людину» та «Хрестоматія з етики» присвячені формуванню духовності як основної якості особистості. В. Сухомлинський наголошував, що лише духовно багата особистість може бути щасливою. А безпосередній процес творення людського щастя є найважливішим завданням освіти та виховання, тому постать самого педагога у виховному процесі є визначальною та чільною. Вчений у своїх працях на конкретних прикладах показує, як утвердити та розвинути моральні цінності і чесноти у дитячих душах. Зокрема, це почуття совісті, справедливості, скромності, щедрості, лояльності, милосердя, гуманності, а також любові до своєї Батьківщини (Сухомлинський, 1976).

На думку В. Сухомлинського, виховання моральних цінностей – це мистецтво звертатися до людського серця. «Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутись до найніжнішої рисочки людського характеру. Словом можна створити красу душі, а можна і спотворити її. Тож

оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!» (Сухомлинський, 1977: 160–162).

Морально-етичні засади виховання розглядає у своїй творчості й Г. Ващенко. Автор підкреслює велику залежність морального стану всього суспільства від морального стану сім'ї. Велике значення педагог надає проблемі виховання характеру, оскільки, на його думку, міцний характер є виявом свободи волі.

На думку Г. Ващенка, виховний ідеал українського народу має проходити під гаслом «служіння Богові та Україні». «Любити свою Батьківщину означає любити свій народ, природу, шанувати народні традиції, працювати для Батьківщини і берегти її честь, боронити її від ворогів і, коли треба буде, віддати за неї життя. Любов до Батьківщини починається з любові до матері» (Ващенко, 1994, с. 174).

Г. Ващенко наголошує на тому, що виховання має бути пронизане християнським духом, формуючи християнський світогляд і риси характеру, що відповідають євангельським заповідям, а головною умовою цього є приклад самих батьків чи осіб, які мають безпосередній виховний вплив на вихованця. Як Г. Ващенко, так і В. Сухомлинський зазначають, що основним засобом у вихованні є приклад дорослих. «Виховуючи підрастаюче покоління, педагог бере найактивнішу участь у творенні майбутнього свого народу» (Ващенко, 1999: 69).

О. Духнович вважав, що метою виховання є формування людини на славу Бога і на користь Батьківщині. Основним життєвим завданням педагога було поширення науки Христа та виховання молоді у дусі християнської моралі, а зокрема, любові до Бога, ближнього, правдивості, смиренності, поваги до батьків та старших осіб. Християнська мораль була для педагога-теолога основою виховної системи. Процес духовно-морального виховання для О. Духновича є складним процесом утвердження у дитині добра, розвиток у ній духовності, милосердя, щирості, співчуття та любові (Тимчик, 2019).

Духовно-моральне виховання передбачає формування високої духовності та моральної чистоти. Духовність виховується духовністю, мораль – моральністю, шляхом власного прикладу учасників виховного процесу. «Пам'ятайте, – писав А. Шептицький, – що моральне виховання молоді не належить виключно до самих священиків; – що в рівній мірі належить воно до всіх, що беруть яку-небудь участь у ділі виховання» (Шептицький, 1994: 14).

Для досягнення успішного виховного процесу важливим є той факт, щоб особистість оточувала атмосфера поваги до моральних норм поведінки, та нетерпимість до порушення цих норм. Виховний вплив релігії на особистість можна простежити впродовж багатьох століть. Ще античні філософи Сократ, Платон, вказували на те, що поступ держави напряму залежить від рівня її релігійності. Церква є педагогічною установою, яка має на меті виховання та вдосконалення людського життя (Фіцула, 2002: 380–383).

З огляду на це вважаємо за необхідне звернутися до поглядів відомого громадського та релігійного діяча Любомира Гузара. Своім життям та діяльністю, гідною поставою завоював звання морального авторитету української нації. Предстоятель Української Греко-Католицької Церкви кілька разів входив до сотні найвпливовіших людей нашої держави. Його діяльність, власний приклад та звернення до народу несуть морально-етичний вимір виховного процесу.

Ключовим для Любомира Гузара є виховання та його цілісність. «Цілісність у вихованні полягає у взаємодії сім'ї, школи, Церкви та інших структур, що мають безпосередній вплив на формування особистості. Приклад самих батьків – є те, що вони можуть дати своїм дітям» (Де скарб..., 2016: 60).

Моральне виховання та формування гармонійно розвиненої особистості починається саме із сім'ї, яка є першою та головною інституцією у виховному процесі. Сім'я, на думку Л. Гузара, повинна базуватися на засадах любові, а головне – на бажанні добра ближньому. Блаженніший стверджував, що сім'я є Божою установою. Батьки мають основне завдання у вихованні своїх дітей, а це: «налити серце дитини любов'ю, формувати її в атмосфері тепла та мудрої любові» (Любомир Гузар про виховання...).

Усі особи та інституції, які мають безпосередній вплив на виховний процес, свою діяльність повинні здійснювати в душі бажання робити добро іншим. Таким чином виражається повага до ближнього та дається можливість відчутти його гідність. На думку Любомира Гузара, винятковою необхідністю є ставлення до дитини, як до людини, дати їй розуміння того, що вона є людиною, поважати її гідність. Відповідно, місця приниженню чи то насиллю в сім'ї не повинно бути! Визначальним чинником у вихованні є саме приклад батьків, оскільки він є промовистішим, аніж будь-які пояснення. Передання позитивних чи негативних вартостей відбувається природнім шляхом, а саме за допомогою власного прикладу (Любомир Гузар про виховання...). Видатні педагоги вказують на

важливість власного прикладу, поставу того, хто виховує та його чільність у виховному процесі. Подібно зазначав і Любомир Гузар: «Дітям не треба багато говорити, їм треба показати. Лише вашим прикладом». Треба так жити, так говорити і так поводитися, щоб дитина розуміла, що є джерелом щастя (Де скарб..., 2016: 58).

Формування розуміння і прийняття своєї гідності та гідності іншої людини є важливим завданням, яке стоїть перед виховним середовищем, зокрема батьками. Так, на думку Любомира Гузара, це завдання є одним із найскладніших та водночас найнеобхідніших. Дати відчутти дитині її гідність та гідність інших людей, старших і її однолітків є запорукою того, що вона буде належним чином ставитись до гідності ближніх і навіть суспільства (Любомир Гузар про виховання...).

Важливо прищепити дітям потребу шанобливого ставлення до інших, адже лише за цієї умови можна вимагати такого ж ставлення й до себе. Таку поведінку може реалізувати особа, яка поважає себе і шанує ближнього. «Людина, яка проявляє неприязнь до навколишніх, не має гідності щодо самої себе» (Гузар, 2018: 15).

Український вчений-педагог М. Фіцула вказує на те, що «загальнолюдські цінності містять у собі моральний закон творення добра та боротьба зі злом, пошук правди, справедливості, сповідування ідеалів любові та краси» (Фіцула, 2002: 65).

Любомир Гузар переконував, що під впливом виховного процесу діти повинні навчитися розрізняти добро і зло, дізнаватися про традиційні для нашого народу християнські, духовні, моральні і культурні цінності та могли ними керуватися у своєму житті. «Бути вільним – означає робити вибір на користь добра» (Гузар, 2018: 9). Категорія добра яскраво спостерігається у його працях. Любомир Гузар стверджував, що людина є створеною на образ та подобу Богу, який за своєю природою є джерелом добра. «Бути добрим – це передусім намагатися бути собою, бути людиною» (Гузар, 2018, с. 10). Бажати ближньому добра є проявом любові, а іноді це означає необхідність ущемлення себе (Гузар, 2010).

Блаженніший Любомир у своїх роздумах про любов до ближнього як самого себе наголошує на тому, що перш за все це «означає зрозуміти свою гідність, свою природу: звідки я взявся, що я отримав, які мої таланти, куди мені іти, яке моє покликання, як я, врешті, закінчу своє життя?» (Де скарб..., 2016: 68). Неможливо любити ближнього, якщо не любити себе. «Любити ближнього – означає шанувати його так, як я хочу, щоб шанували мене» (Гузар, 2018: 27). Поняття

любові до ближнього характеризується тим, що людина розуміє, що вона є такою ж людиною, як її ближній. «І я його шаную і люблю, бо його сотворив, як і мене, Господь, дав йому, як і мені, таланти» (Гузар, 2018, с. 68).

Будь-яка діяльність людини має бути вчинена в той спосіб, аби не ображати іншу людину. З самого народження дитині потрібно прищеплювати почуття відповідальності та обов'язку, «бо той, хто не вважає за потрібне чимось корисним займатися, не несе ніякої відповідальності, не має на меті досягнення певних результатів». Така поведінка може спровокувати відмежування себе від суспільства, від решти людей, від власної відповідальності за іншу особу (Гузар, 2018: 14–26).

Любомир Гузар вважав, що виховання добрих громадян є важливим завданням як Церкви, так і держави, а у цьому допомагають моральні авторитети (Блаженніший Любомир, 2018: 91). Блаженніший у своїх роздумах про український народ зазначав, що він є дуже талановитим, і ми маємо усі підстави на те, щоб бути успішними. Але треба для цього працювати, «трудитись розумом на довгу перспективу й усвідомлювати власні духовні цінності» (Де скарб..., 2016: 38).

Заради блага держави потрібно наполегливо працювати, а запорукою цього є навчання, яке є доброю нагодою знайти себе (Де скарб..., 2016: 56). Без праці нічого не станеться. Задля того, аби могли себе добре реалізувати в житті, стати корисним для держави і її блага та процвітання, слід змалечку працювати над розвитком своїх талантів. Батьки своєю чергою не повинні накидати дітям власні уявлення, а допомогти знайти своє покликання, розпізнати свої таланти чи нахили. «Батьки повинні об'єктивно поради, який шлях обирати. Дивитися на дитину, як на особистість, а не на власну вигоду. Батькам слід навчити дитину сумлінно і чесно іти в життя, здо-

бути свою професію наполегливою працею. Щоб виховати людину і поставити на правильний шлях, допомогти дитині вчитися і дати нагоду пізнати світ, приготувати людину бути собою в повному розумінні цього слова: щирою, сумлінною, відповідальною, позитивною» (Гузар, 2010).

Ще однією чеснотою, яка є важливою у вихованні дитини та її моральних якостей, є вміння бути вдячним. «Ця риса є дуже шляхетною, оскільки бути вдячним означає визнавати, що хтось мені зробив добро і за цей прояв доброти віддати належне тій людині, визнати це» (Гузар, 2018, с. 22).

Висновки. Отже, моральність особистості проявляється у її думках, поведінці, здатності до емпатії, небайдужості до того, що відбувається навколо, у шанобливому ставленні до ближнього. На формування особистості впливає чимало об'єктивних та суб'єктивних чинників, а виховний процес є динамічним та довготривалим. Виховання як процес є багатограним, тому існує потреба у залученні різних інституцій, діяльність яких взаємодоповнює одна одну, тим самим творячи цілісність.

У спадщині відомого громадського та релігійного діяча Любомира Гузара вагома роль належить моральному вихованню як окремої особистості, так і народу загалом. Діяч стверджував, що виховання повинне здійснюватися у атмосфері тепла і мудрої любові, а власний приклад є безумовним фактором, що формує особистість. При цьому актуалізація морального виховання детермінується необхідністю формування всебічно розвинутої особистості, яка є найвищою цінністю суспільства та наділена високими моральними якостями.

Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні шляхів імплементації поглядів Любомира Гузара у діяльність сучасних виховних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Де скарб твій...»: Бесіди владики Любомира Гузара з підприємцями / Львівська бізнес-школа УКУ. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2016. 72 с.
2. Блаженніший Любомир. Думки у спадок / упор. Ольга Гнагишин. Львів : Свічадо, 2018. 128 с.
3. Ващенко Г.Г. Виховання волі і характеру. Підручник для педагогів. Київ, 1999. 69 с.
4. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 174 с.
5. Гузар Л. Дорога до ближнього. Львів : Свічадо, 2010. 1 CDROM.
6. Гузар Л. Любомир Гузар про виховання дітей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WziRxgrBSKg>.
7. Гузар Л. Про гріхи і чесноти. Харків : Фоліо, 2018. 141 с.
8. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посібник для студентів. Харків, 1997. 338 с.
9. Мельничук С.Г. Педагогіка (Теорія виховання) : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2012. 288 с.
10. Сухомлинський В.О. Слово про слово. *Вибрані твори: у 5-ти т.* Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 160–162.
11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. *Вибрані твори: у 5-ти т.* Київ : Рад. школа, 1976. Т. 2. С. 200–204
12. Тимчик М.П. Виховний компонент педагогіки Олександра Духновича. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/15/part_1/12.pdf.

13. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.
14. Шептицький А. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастырські листи. Львів, 1994. Т. 1. 282 с.

REFERENCES

1. "De skarb tvii...": Besidy vладыky Liubomyra Huzara z pidpriansiamy ["Where is your treasure...": The conversations Bishop Lubomyr Husar and entrepreneurs]. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainkoho katolytskoho universytetu, 2016. 72 p. [in Ukrainian].
2. Hnatyshyn O. Blazhennishyi Liubomyr. Dumky u spadok [His Beatitude Lubomyr. Thoughts are inherited]. Lviv: Svichado, 2018. 128 p. [in Ukrainian].
3. Vashchenko H.H. Vychovannia voli i kharakteru. Pidruchnyk dlia pedahohiv [Education of a will and a character. Tutorial for teachers]. Kyiv, 1999. 69 p. [in Ukrainian].
4. Vashchenko H. H. Vychovnyi ideal [The ideal of education]. Poltava, 1994. 174 p. [in Ukrainian].
5. Huzar L. Doroha do blyzhnogo [The road to the neighbour]. Lviv: Svichado, 2010. Available at: 1 CDROM. [in Ukrainian].
6. Huzar L. Liubomyr Huzar pro vykhovannia ditei [Lubomyr Husar about parenting]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=WziRxgrBSKg>. [in Ukrainian].
7. Huzar L. Pro hriky i chesnoty [About the sins and the virtues]. Kharkiv: Folio, 2018. 141 p. [in Ukrainian].
8. Lozova V.I., Trotsko H.V. Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia [Theoretical foundations of the education and the upbringing]. Kharkiv, 1997. 338 p. [in Ukrainian].
9. Melnychuk S. H. Pedahohika. Teoriia vykhovannia [Pedagogy. Theory of education]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Slovo", 2012. 288 p. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynskyi V.O. Slovo pro slovo. Vybrani tvory u 5 tomakh [Word about the word. Selected writings in 5 volumes]. Kyiv: Rad. Shkola, 1977. pp. 160-162 [in Ukrainian].
11. Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Vybrani tvory u 5 tomakh [How to bring up a true person. Selected writings in 5 volumes]. Kyiv: Rad. Shkola, 1976. pp. 200-204 [in Ukrainian].
12. Tymchuk M.P. Vychovnyi komponent pedahohiky Oleksandra Dukhnovycha [Educational component of Oleksandr Dukhnovych's pedagogy]. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/15/part_1/12.pdf [in Ukrainian].
13. Fitsula M.M. Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia", 2002. 528 p. [in Ukrainian].
14. Sheptytskyi A. Tvory Sluhy Bozhoho Mytropolyta Andreia Sheptytskoho. Pastyrski lysty. [Works of God's Servant Metropolitan Andrei Sheptytsky. Pastoral letters]. Lviv, 1994. Т. 1. 282 p. [in Ukrainian].